

SILVIA TEODOR, *Regiunile est-carpătice ale României în secolele V–II î.d.Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic*, Bibliotheca Thracologica 27, București, 1999, 186 p. și 71 pl.

Cea de-a 27-a lucrare din colecția *Bibliotheca Thracologica* este dedicată începuturilor celei de-a doua epoci a fierului (sec. V–II a. Chr.) în Moldova dintre Carpați și Prut. Din subtitlul său, înțelegem că se dorește a fi o operă de sinteză, rezultat al analizei tuturor descoperirilor și a întregii informații arheologice referitoare la spațiul și secvența cronologică menționate.

După o scurtă *Introducere* (p. 7–8), se eșalonează cele 11 capitole ale cărții: I. *Izvoare scrise referitoare la geto-daci* (p. 9–10), II. *Istoricul cercetărilor* (p. 11–13), III. *Așezări și complexe de locuire* (p. 15–34), IV. *Necropole și morminte izolate* (p. 35–40), V. *Descoperiri numismatice* (p. 41–44), VI. *Arta geto-dacică* (p. 45), VII. *Meșteșugurile* (p. 55–92), VIII. *Relațiile dintre geții est-carpatici și lumea greco-macedoneană* (p. 93–100), IX. *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României* (p. 101–116) X. *Concluzii* (p. 117–122) și XI. *Repertoriul descoperirilor arheologice (sec. V–I î.d.Hr.)* (p. 133–184), însumând 438 intrări¹. Volumul este completat de: un rezumat în limba franceză (p. 123–128), o listă a ilustrațiilor în limba franceză (p. 129–133), precum și de o listă a abrevierilor (p. 185–186). Ilustrația este plasată la sfârșit, compusă din 71 planșe (desene) prezentând: hărți (3 planșe), planuri de așezări fortificate (4 planșe), profile și planuri de săpături arheologice (6 planșe) și piese arheologice (58 planșe).

Capitolul rezervat istoricului cercetărilor – care, mai ales în cazul acestui gen de lucrări, ar fi trebuit să ocupe o parte consistentă din economia volumului – se rezumă, pe doar trei pagini (p. 11–13), la o discuție oarecum superfluă

¹ Diferența de o unitate, raportată la nr. 437 purtat de ultima localitate repertoriată, este dată de faptul că numărului 329 îi urmează nr. 329*.

a teoriilor lui V. Pârvan, precedată de o mult prea generală evocare a începuturilor marcate de figurile lui Al. Odobescu și Gr. Tocilescu. Nu se amintește nimic despre evoluția cercetărilor în etapa mai nouă, când s-a înregistrat un adevărat salt cantitativ și calitativ. Se cuveneau cu acel prilej prezentate și comentate contribuțiile aduse la arheologia spațiului moldovean din sec. V–II a.Chr. de cercetători pasionați precum soții Ecaterina și Radu Vulpe, N. Gostar, A.C. Florescu, V. Mihăilescu-Bîrliba, Gh. Coman, M. Babeș, A. László, pentru a nu aminti decât câțiva dintre ei. Oportună ar fi fost chiar o prezentare sumară a contribuțiilor aduse de-a lungul timpului de autoarea însăși, o specialistă recunoscută, cu o bogată experiență în studiul celei de-a doua epoci a fierului în spațiul est-carpatic. Dat fiind că a doua parte a lucrării este un repertoriu arheologic, se impunea, dacă nu comentarea critică, măcar amintirea reușitelor anterioare de același fel pentru spațiul moldovean; ne referim aici la repertoriile arheologice ale județelor Botoșani, Vaslui și Iași², la care se adaugă mai vechiul corpus general al siturilor de la E de Carpați, din paleolitic până în epoca medievală târzie³. Acestea sunt instrumente de lucru pe care autoarea le cunoaște foarte bine și le folosește din plin pe parcursul lucrării. E adevărat că ele au fost ocazional menționate în

² Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976; Gh. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, Iași, I, 1984; II, 1985.

³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII*, București, 1970.

Introducere, dar se resimte absența discuțiilor respective în capitolul dedicat istoricului cercetării, acolo unde cititorul interesat, în mod firesc, le-ar căuta.

Unele neglijențe ce se fac observate, pe alocuri, în expunere par a arăta că redactarea lucrării a fost făcută în grabă, probabil prin comprimarea unui text mai amplu, fără o revenire ulterioară asupra textului. De exemplu, la p. 43 este comentată opinia Iuditei Winkler în legătură cu un tezaur care nu este menționat nici în acel paragraf, nici în cele alăturate, ci trebuie eventual presupus de cititorul avizat ca fiind tezaurul de la Epureni-Huși. În alt loc (p. 107) se vorbește despre brățara cu semiove de la Horodiștea, iar în paragraful imediat următor se precizează că în Transilvania „astfel de brățări din fier sau bronz” sunt „considerate mai vechi decât brățările decorate cu nodozități sau cele cu semiove”. Din nou, cititorul trebuie să ghicească că autoarea nu avea în vedere piesa de la Horodiștea, ci tipul de brățări tubulare simple reprezentat de exemplarul de la Glăvănești.

Deși insuficient argumentată, autoarea susține cu fermitate ideea conform căreia migrația germanică ce a atins Moldova nordică și centrală începând cu sfârșitul sec. III a.Chr. nu a fost de natură să afecteze serios faciesul cultural autohton. Combătându-se opinia, larg întâlnită în literatura arheologică, după care teritoriul est-carpatic a avut un ritm mai lent de dezvoltare (p. 13, 15), se consideră că, de fapt, nu s-a produs decât o „inhibare de moment”, datorată prezenței bastarnilor, „însă acest fenomen nu a avut repercusiuni asupra evoluției ulterioare...” (p. 15). În realitate, în aria culturii Poienești-Lukaševka, aspectul cultural getic este mult mai slab reprezentat atât cantitativ, cât și calitativ decât în restul spațiului carpato-danubian, situație care se va menține la E de Carpați chiar și după dispariția culturii bastarnice⁴.

Se observă, de altfel, în economia lucrării o evidentă lipsă de echilibru. Dacă pentru relațiile cu lumea greco-macedoneană și cu cea celtică au fost rezervate capitole speciale (cap. VIII și, respectiv, cap. IX), constatăm lipsa a două

secțiuni obligatorii în ilustrarea completă a peisajului arheologic est-carpatic în perioada tratată: relațiile cu lumea scitică, precum și elementul germanic reprezentat de către bastarni. Dacă sciii sunt pomeniți abia o dată sau cel mult de două ori în întreaga carte, referirile la cultura Poienești-Lukaševka⁵ sunt multiple, însă inserate în pasaje în care sunt prezentate elemente ale culturii getice locale. De exemplu, referiri la ceramica Poienești-Lukaševka se întâlnesc în cadrul detaliatelor analize a ceramicii getice (p. 66 urm.). Această atitudine este explicabilă prin faptul că cercetătoarea ieșeană continuă să vadă în elementul autohton getic o componentă de bază în geneza culturii Poienești-Lukaševka, „civilizație apărută în urma sintezei culturale rezultată din relațiile strânse care au existat între geto-daci și noii veniți, bastarnii, stabiliți în anumite zone ale Moldovei” (p. 110). Ideea conviețuirii autohtonilor cu alogeni germanici este repetată consecvent în repertoriu, prin sintagma: „așezare geto-dacică cu ceramică bastarnică” (de ex.: p. 149, punctele *Drăgești*, *Drăgușeni*). În insistența cu care se încearcă creditarea prezenței elementului autohton în necropolele Poienești-Lukaševka, autoarea recurge uneori la presupuneri lipsite de logică: „S-ar putea presupune că și populația autohtonă a folosit astfel de vase [caracteristice populației bastarnice, n. n.], mai potrivite ca urne funerare” (p. 39). Cu alte cuvinte, în cazul necropolei Poienești-Lukaševka de la Poienești, de exemplu, multe dintre cele peste 250 morminte ar putea aparține geților ce vor fi preferat ca urne vasele lucrate la mână, din pastă fină, cu luciu negru la exterior, buza fațetată și tortițată în formă de X, din simplul motiv că erau „mai potrivite”.

Și în alte cazuri, la fel de problematice, autoarea dă dovada unei surprinzătoare lipse de prudență, de exemplu atunci când afirmă categoric, fără nici o discuție prealabilă, că așezările de la Poiana, Brad și Răcățau sunt „menționate ca atare și de izvoarele scrise”

⁵ Idem, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn, 1993.

⁴ M. Babeș, în *Actes du I^e Congrès International de Thracologie 2*, București, 1980, p. 11, 13.

(p. 26) sau când, puțin mai departe (p. 35), se referă la existența unor morminte de înhumație în cetatea de la Bunești.

Se remarcă în schimb, uneori, un ușor pedantism nejustificat și fără un rezultat notabil. Este, de exemplu, cazul mărgelilor, unde culorile și modelele acestora sunt descrise pe mai mult de o jumătate de pagină (p. 80), fără a se urmări esențialul, circulația pieselor, originea și, eventual, datarea. Când se vorbește despre perlele mari cu reprezentări de chipuri umane descoperite la Bunești și la Poiana, se menționează existența analogiilor în lumea celtică (p. 80 și nota 156), dar nu se precizează foarte probabilă origine pontică și datarea lor în sec. III a. Chr.⁶

Din păcate, în cuprinsul lucrării și-au făcut loc destul de multe erori, unele de-a dreptul surprinzătoare. Ne permitem să semnalăm doar câteva. Bolurile autohtone imitate după cupele deliene sau megariene sunt datate de S. Teodor în sec. I a. Chr.–I p. Chr. (p. 76), dar încadrarea lor cronologică general acceptată se întinde, de fapt, din a doua jumătate a sec. II a. Chr. până la mijlocul sec. I a. Chr.⁷ Pe teritoriul Moldovei au fost descoperite și fibule de schemă tracică cu piciorul vertical (tipul I) și îngroșat la capăt (tipul II)⁸, nu doar cele cu piciorul îndoit în forma literei S, cum se arată la p. 82. Fibulele „Certosa” descoperite la Poiana (p. 82–83) trebuie să fi fost, în realitate, fibule de schemă tracică. Că pentru autoare fibula de schemă tracică este sinonimă cu fibula de tip Certosa stă mărturie descrierea pieselor respective din tezaurul de la Epureni (p. 150, nr. catalog 152). Acum șapte decenii, la stadiul de atunci al cercetării, această idee putea fi acceptată, astăzi însă ea nu mai este în nici un caz justificată.

⁶ T. E. Haevernick, *Madrider Mitteilungen* 18, 1977, p. 161, nr. cat. 441.

⁷ I. Cassan-Franga, *ArhMold* 5, 1967, p. 7–35; Babeș, *Dacia*, N.S. 19, 1975, p. 136 și fig. 7; A. Vulpe, M. Gheorghică, *Dacia*, N.S. 20, 1976, p. 167–198; M. Turcu, *Dacia*, N.S. 20, 1976, p. 199–204; N. Conovici, *SCIVA* 29, 1978, 2, p. 165–183; C. Popescu, *Angustia* 5, 2000, p. 235–264.

⁸ S. Teodor, S. Țau, *ArhMold* 19, 1996, fig. 1/1–3, 5; 2/1–2.

Calapoadele pentru modelat ceramica la mână⁹ sunt considerate, în continuare, „polisoare” servind la lustruitul ceramicii (p. 75). „Stoenești pe Dâmbovița” (p. 94) este, de fapt, Cetățeni (jud. Argeș)¹⁰. La Clipicești a fost descoperit un tezaur¹¹, și nu „un depozit” (p. 82), care se datează mai curând în prima jumătate a sec. I a. Chr. decât „în sec. II î.d. Hr.” (p. 143, unde în plus greșită este și afirmația că fibula cu nodozități ar fi din bronz). La Țibucani nu este vorba de „o coroană de bronz” (p. 181), ci de un colan în formă de coroană (*Kronenhalsring*)¹², așa cum corect este definită piesa similară de la Davideni (p. 147). Din expunerea autoarei, înțelegem că mormintele de războinici celți din Transilvania datează doar din faza Latène C (p. 104), însă acestea există și în faza Latène B (de ex. în necropola de la Pișcolt¹³). Pentru confirmarea datării în sec. III a. Chr. a unei buterole de teacă de spadă de la Bunești, se recurge și la analogiile din necropola de la Karaburma, asociate cu „fibule cu sferă pe arc de tip Latène mijlociu” (p. 105), însă respectivele fibule, aparținând tipului Jarak, indică o datare mult mai târzie, și anume sfârșitul sec. II a. Chr. și îndeosebi sec. I a. Chr. Tipul Jarak este, într-adevăr, de schemă (și nu „de tip”) Latène mijlocie, dar este specific epocii Latène târzii¹⁴.

⁹ Babeș, *SCIVA* 31, 1980, 1, p. 23–31.

¹⁰ Probabil că autoarea a preluat denumirea de la D. Tudor, *ArhMold* 5, 1967, p. 40 urm., acesta, la rândul său utilizând vechea denumire a localității Cetățeni conform marcajului de pe piesele ceramice din colecția D.I. Băjan din Rucăr: „Stoenești–Cetatea Negrului Vodă” (D. Măndescu, *Argessis* 9, 2000, p. 67).

¹¹ I. Mitrea, *SCIV* 23, 1972, 4, p. 641–646.

¹² E. Coman, *SCIV* 19, 1968, 3, p. 527–530.

¹³ I. Némethi, *Thraco-Dacica* 9, 1988, fig. 4 (M 36); idem, *Thraco-Dacica* 10, 1989, fig. 3 (M 19), fig. 8 (M 124), fig. 13 (M 164); cf. și V.V. Zirra, *SCIVA* 48, 1997, 2, p. 87–137.

¹⁴ J. Todorovic, *Praistorijska Karaburma* 1, Beograd, 1972, passim; *Illiri și daci*, Cluj Napoca–București, 1972, p. 191–192, pl. 28/D 265; M. Guștin, *JahrbRGZM*, p. 237 și fig. 14/6, anexa 1/9.

Se manifestă aici, ca și în alte locuri, nesiguranța autoarei în privința corelării diverselor sisteme de cronologie relativă a celei de-a doua epoci a fierului. Constatăm astfel, cu surprindere, că în cap. IX (de ex. la p. 104–105) subfaza Latène B2 este echivalată cu Latène mijlociu, iar faza Latène C cu Latène târziu. În realitate, Latène timpuriu (Tischler) este același lucru cu Latène I (Déchelette), subsumând fazele Latène A și Latène B (Reinecke), iar Latène mijlociu (Latène II) este sinonim cu Latène C, pentru ca ultima fază, Latène târziu (Latène III), să fie echivalentă cu Latène D¹⁵. Ca urmare a cronologiei defectuos utilizate, aproape toate încadrările cronologice relative sunt eronat formulate. De exemplu, fibula de la Costâna nu este „Latène II” (p. 145), ci de schemă Latène B2, specifică deci sfârșitului fazei Latène timpuriu.

Greu de acceptat este și opinia autoarei relativ la dispariția culturii Poienești–Lukaševka din spațiul cercetat (p. 27). Lăsând deoparte teza facilă, dar atât de îndrăgită odinioară în explicarea fenomenelor de această natură, aceea a „asimilării în mediul local” a alogenilor din epoci mai vechi sau mai recente, în legătură cu cel de-al doilea factor menționat alături de „asimilare”, și anume „retragerea bastarnilor spre sud”, se impune a fi făcută o precizare ce ține de domeniul geografiei istorice: dacă primele două faze ale culturii amintite sunt documentate arheologic în spațiul mai larg al Daciei răsăritene, în a III-a fază (și ultima) se constată o pronunțată restrângere a arealului de răspândire, dar nicidecum spre S, ci spre N și N-E¹⁶, așa cum o arată descoperirile de pe Nistrul mijlociu¹⁷. Autoarea probabil că s-a gândit la evenimentele din 29–28 a.Chr., relatate de izvoarele scrise (Dio Cassius 51, 23–25), când încercarea bastarnilor regelui Deldo de a trece la S de Dunăre și de Haemus a fost sângeros reprimată de armatele romane ale lui M. Licinius Crassus, dar atunci nu a fost vorba de o retragere sau repliere spre S a

bastarnilor și a culturii lor, ci doar de o tentativă, nereușită însă, a acestora de a se stabili la S de fluviu.

Capitolul de *Concluzii* ne prilejuiește încă odată constatarea unor serioase contradicții între faptele arheologice și interpretarea lor: depozitul din turbăria de la Lozna este utilizat ca exemplu pentru a se ilustra dezvoltarea meșteșugului fierăriei „în perioada mijlocie a celei de-a doua epoci a fierului, când începe să se afirme pentru prima dată în răsăritul Europei statul dac” (p. 120). Ne derutează complet această apropiere în același paragraf a trei elemente total diferite. Ce legătură poate fi între „statul dac” (Burebista) databil în Latène D, „perioada mijlocie a celei de-a doua epoci a fierului” și „depozitul de la Lozna” aflat în aria culturii Poienești–Lukaševka¹⁸ ?

În sfârșit, trebuie semnalată și o inexplicabilă confuzie de istorie: la data conflictului dintre Dromichaites și macedoneni, regele Filip II era mort de peste patru decenii și nu avea cum să fie protagonistul înfruntării, așa cum suntem asigurați la p. 21. Evident, cum știm cu toții, Dromichaites îi înfruntă pe Lysimachos și pe fiul acestuia, Agathocles (cf. Diodor 21, 11–12). Încercarea de a ne clarifica asupra acestei confruntări „Dromichaites–Filip II” consultând capitolul VIII (*Relațiile dintre geții est-carpatici și lumea greco-macedoneană*) este zadarnică, deoarece acolo nu sunt tratate relațiile politice.

Frecvente în această carte sunt și greșelile de tipar, pe care o mai atentă prelucrare redacțională ar fi trebuit să le elimine: „Chelăiești” (p. 31) – corect Ghelăiești, „secolele VI–I” (p. 65) – corect secolele VI–V, „figi.” (p. 69) – corect fig., „Corniș–Huși” (p. 70) – corect Corni–Huși, „tip Huși–Vocriești” (p. 168) – corect tip Huși–Vovriești etc. Trebuie amintite și unele trimiteri greșite la ilustrație: „fig. 17/1” (p. 61) în loc de fig. 17/8; la p. 108, pentru ilustrarea unor pandantive antropomorfe se face trimitere la fig. 6/1–2, unde, însă, întâlnim planurile unor așezări fortificate, pandantivele respective nefiind de găsit în ilustrația volumului. Nu lipsesc, din păcate, nici unele greșeli gramaticale, cum sunt cele de la p. 96 sau 106. Nu numai în cadrul

¹⁵ Babeș, s. v. *La Tène*, în EAIVR 2, 1996, p. 299–300, cu bibliografia.

¹⁶ Idem, *Die Poienești–Lukaševka-Kultur*, p. 142 și urm.

¹⁷ *Ibidem*, p. 154 și 175.

¹⁸ *Ibidem*, p. 53, fig. 19 și pl. 43.

textului lucrării întâlnim erori, ci și în explicațiile figurilor: fig. 16/1 nu este o „furculiță”, ci o frigare; fig. 23/10, 13, 20–23 nu sunt „harpoane”, ci ostii. Explicația fig. 62 („Fibule Latene mijlociu de la Poiana”) este inexactă, deoarece fig. 62/3, 5-6 prezintă fibule de schemă Latene timpurie, iar fibula de la fig. 62/9 este tot de schemă Latene timpurie, însă databilă, probabil, în Latene-ul târziu (tipul Orlea–Maglavit)¹⁹. Și explicația fig. 64, „Fibule Latene târziu”, este greșită: nici una dintre fibulele prezentate acolo nu este de schemă Latene târzie (poate doar cele fragmentare); toate sunt de schemă Latene timpurie și mijlocie (Latene B2 și C1).

Repertoriul descoperirilor din sec. V–II a. Chr. din Moldova, concretizat în capitolul XI, poate fi considerat ca o contribuție meritorie a autoarei. Cele 438 puncte cu descoperiri, cu indicarea bibliografiei, constituie o bază de date utilă pentru inițierea unei analize, chiar și de natură statistică, asupra celei de-a doua epoci a fierului dintre Carpați și Prut. Cu toate acestea, nu vom beneficia de o privire generală, completă și unitară, decât dacă rezultatele vor fi coroborate cu situația arheologică a teritoriului dintre Prut și Nistru, ca spațiu al culturii getice timpurii. Este necesar a semnală unele neajunsuri și lacune existente în cadrul repertoriului. La nr. catalog 209 (p. 157) figurează descoperirea întâmplătoare a unui „mormânt de înhumație cu 80 de săgeți de tip scitic”, făcută la Huși. La bibliografie apare doar informația oferită autoarei de fostul director al muzeului local, Gh. Melinte, dar nu există în schimb nici o referire la „mormântul scitic” descoperit întâmplător pe teritoriul aceluiași oraș în 1928 și semnalat în literatură încă înainte de al II-lea Război mondial²⁰. Vocea dedicată descoperirii de la Tulucești (p. 180, nr. catalog 401) cuprinde și ea o realitate arheologică distorsionată. Se vorbește acolo de „săpături

arheologice” (când este vorba, de fapt, de o descoperire întâmplătoare), de „cinci morminte de incinerare” (în realitate doar trei), „în amfore de Heracleia” (doar două din recipientele folosite ca urnă erau amfore, probabil de Heraclea Pontică, cea de-a treia urnă fiind un vas pântecos, local). În sfârșit, anul publicării nu a fost 1964, când descoperirea întâmplătoare de la Tulucești abia se producea, ci 1969²¹.

Alte importante descoperiri arheologice sunt omise din repertoriu și nu știm care au putut fi considerentele ce au stat la baza unei asemenea selecții negative. De exemplu, nu este menționat tezaurul de monede de tip Huși–Vovriești descoperit în a doua jumătate a sec. XIX la Dolhești, jud. Iași²², ca să nu mai amintim și de alte posibile descoperiri de acest fel, de la Corbasca și Focșani. Necropola getică din sec. V–IV a. Chr. de la Poienești, jud. Vaslui, cu 42 morminte²³, să fie atât de puțin importantă în peisajul arheologic est-carpatic, încât să fie justificabilă absența ei din cadrul repertoriului? Altă descoperire ce nu și-a găsit locul în repertoriu este cazanul scitic de bronz de la Iacobeni, jud. Botoșani²⁴ – considerat, probabil, că ar fi mai vechi decât pragul cronologic inferior al lucrării; la fel se întâmplă și cu spadele de tip *akinakes* de pe teritoriul Moldovei, care se pot data nu numai în sec. VI a. Chr., ci și, cu suficientă certitudine, în sec. V a. Chr.²⁵ (avem în vedere în special piesele de tip hibrid – o combinație între tipul cu bară transversală dreaptă și cel cu antene la mâner)²⁶.

Încheiem cu speranța că literatura de specialitate dedicată bogatului patrimoniului arheologic

²¹ I.T. Dragomir, *RevMuz* 6, 1969, 2, p. 164–166.

²² V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în sec. VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 69, 131, anexa III, nr. catalog 59.

²³ Babeș, s. v. *Poienești*, în *EAIVR* 3, 2000, p. 337.

²⁴ S. Rață, *ArhMold* 6, 1969, p. 351–354.

²⁵ A. Vulpe, *MemAntiq* 2, 1970, p. 162, 202.

²⁶ Mihăilescu-Bîrliba, *MemAntiq* 3, 1971, p. 448 și fig. 3.

¹⁹ A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î. e. n. – I e. n.)*, Bibliotheca Thracologica 22, București, 1997, tipul 4, p. 37–38, fig. 25/1–8.

²⁰ C. D. Vasiliu, *ArtArh* 9-10, 1933–1934, p. 18–24.

est-carpatic din prima parte a celei de-a doua epoci a fierului va cunoaște, pe lângă volumul recenzat aici, noi lucrări minuțios elaborate, ținând spre o veritabilă sinteză a istoriei și culturii întregului spațiu de răsărit al Daciei (Moldova și Basarabia), înainte de bastarni. Până

atunci, cu împlinirile dar și cu părțile ei mai puțin reușite, lucrarea Silviei Teodor rămâne în acest domeniu o operă de pionierat, care trebuie consultată.

Dragoș Măndescu

JASNA ŠIMIĆ, *Kulturne skupine s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne hrvatske*, Biblioteka Slavonije i Baranje 2, Zagreb–Osijek, 2000, 162 p., 32 fig., 17 pl. și 4 hărți.

Recentul volum al Jasnei Šimić are drept scop, așa cum reiese din titlu, dar și din introducere (p. 7–8), studierea a trei grupuri din complexul culturilor cu ceramică incrustată, atestate prin descoperiri arheologice în nord-estul Croației, adică în estul Slavoniei și în regiunea Baranja: grupul sudic al culturii cu ceramică incrustată din Transdanubia, grupul Szeremle și grupul Dalj-Bijelo Brdo.

Capitolul introductiv precizează că materiale ale acestor grupuri sunt de multă vreme cunoscute, dar au fost destul de puțin studiate. Autoarea își propune precizarea ariilor lor de răspândire, a relațiilor care au existat între ele și între ele și alte culturi vecine și încadrarea lor cronologică. Cercetarea se bazează, în special, pe materiale ceramice aflate în colecțiile muzeelor din Croația, cele din Vojvodina, în cea mai mare parte nepublicate, nefiindu-i accesibile autoarei. A fost folosit, spre comparație, și material deja publicat, provenit din Slovacia și Ungaria.

Cap. 2 (p. 9–12) este rezervat descrierii cadrului geografic al Slavoniei de est și al regiunii Baranja. Se insistă pe relief, rețeaua hidrografică și caracteristicile pedologice ale zonei, fiind ignorate clima, vegetația și fauna.

În cel de-al 3-lea capitol (p. 13–22) se face un istoric al cercetării, care are ca punct de plecare sfârșitul sec. al XIX-lea. Autoarea tratează separat și pe rând Slavonia, Baranja, Vojvodina și Ungaria. Având în vedere că în atenția cărții stau trei grupuri culturale diferite, ar fi fost mai oportună abordarea istoricului cercetării pe grupuri și nu pe provincii.

Cap. 4 (p. 23–51) are ca obiect de studiu ceramica grupului sud-transdanubian din Slavonia de est și Baranja. Deși numărul locurilor de

descoperire nu este mare (16 în Baranja și 12 în Slavonia), eșantionul de vase este bine reprezentat numeric (553 de vase din Baranja și 52 din Slavonia, în total 605 vase). Toate cele 28 de locuri de descoperire sunt cartate (harta 4/1). Sunt deosebite cinci categorii de vase: oale (A), cele mai numeroase, străchini și castroane (B), căni (C) cești (D) și capace (E). În cadrul fiecărei categorii au fost definite tipuri și subtipuri, pentru fiecare în parte precizându-se ponderea numerică și procentuală, pentru cea din urmă existând și histograme (fig. 4/5–8). Au fost ilustrate 14 vase prin fotografii color de foarte bună calitate, 6 vase prin desene și două prin fotografii alb negru. Remarcăm, așadar, ilustrarea doar a 22 de vase din 605, adică în jur de 3% din totalul vaselor. Selecția severă a vaselor publicate face incontrolabilă tipologia formelor ceramice propusă de Jasna Šimić și, ceea ce este și mai important, împiedică înțelegerea structurii decorului și a relației dintre forma vasului și decor.

Cap. 5 (p. 52–62) analizează ceramica ce a fost atribuită grupului Szeremle. În total au fost identificate 12 situri cu astfel de ceramică, 6 în Slavonia și 6 în Baranja, toate de-a lungul Dunării sau Dravei (harta 5/1). Se face precizarea că, în Baranja, descoperirile Szeremle, cu o singură excepție (Batina), sunt asociate cu descoperiri ale grupului Dalj-Bijelo Brdo. Dintre materialele ceramice Szeremle sunt ilustrate prin fotografii alb-negru 4 vase și un scaun miniatural, prin desene 7 vase (pl. 5/2–4). Cele mai multe dintre ele sunt căni cu o toartă. Lipsește tipologia formelor ceramice. Din text reiese că trei sunt categoriile mai bine reprezentate numeric: oalele (bitronconice, etajate și cu gât în formă de pâlnie), cămile cu o toartă și castroanele.

În ceea ce privește ornamentația, autoarea face afirmația că este similară cu cea a grupului Dalj-Bijelo Brdo, dar este mai simplă. Deși sunt publicate foarte puține piese, înțelegem că ceramica de tip Szeremle este destul de bine reprezentată numeric (126 de vase, la care se mai adaugă inventarul unui mormânt de la Darda). Materialul publicat de Jasna Šimić ca aparținând acestui grup, ne pare a fi, în totalitate, ceea ce îndeobște s-a înțeles a fi ceramica fazei timpurii a grupului (fază ilustrată de I. Bóna prin inventarele funerare de la Kelebia și Izsák II¹). Ar fi fost mai mult decât utilă publicarea mai multor vase pentru că, altfel, cititorul rămâne cu o impresie falsă. Publicarea ar fi fost bine venită și pentru că azi, în literatura arheologică, se vorbește despre două grupuri ceramice sau culturale deosebite, Szeremle și Dalj-Bijelo Brdo, fără a fi foarte clar care este diferența, din punct de vedere al ceramicii, dintre cele două. Chiar Jasna Šimić spune că repertoriul ceramic al celor două grupuri este foarte asemănător, atât din punct de vedere al formelor cât și al stilului decorativ, ba mai mult, ceramica celor două grupuri apare în aceleși situri. De fapt singura deosebire dintre cele două grupuri este că unul (Dalj-Bijelo Brdo) are plastică antropomorfă, iar celălalt nu. Această unică diferență (dacă ea există) nu poate justifica operarea cu doi termeni diferiți. Publicarea integrală a materialului zis Szeremle din Slavonia și Baranja ar fi dat șansa clarificării acestei probleme.

Cap. 6 (p. 63–79) analizează, după aceeași schemă logică din cap. 4, ceramica grupului Dalj-Bijelo Brdo, drept urmare i se pot aduce aceleași observații. Sunt publicate 7 vase întregi și câteva fragmente ceramice dintr-un total de 408 vase care sunt amintite în text. Puținele vase ilustrate dovedesc că autoarea înțelege prin ceramica grupului Dalj-Bijelo Brdo ceea ce G. Bándi și T. Kovács au definit a fi grupul Szeremle². Tipologia formelor ceramice este reprezentată prin 4 tipuri de oale, 5 tipuri de castroane și două tipuri de străchini (pl. 6/3–5).

¹ I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapesta, 1975, pl. 73–78.

² G. Bándi, T. Kovács, *ActaArchHung* 22, 1970, p. 25–39.

Cap. 7 (p. 80–90) își propune o analiză a motivelor decorative a grupurilor Szeremle, Dalj-Bijelo Brdo, la care autoarea adaugă și ceramica de tip Dubovac-Žuto Brdo. De fapt, autoarea are în vedere și motivistica grupului nordic al culturii cu ceramică incrustată din Transdanubia. Tratatul tuturor acestor grupuri în același capitol are, desigur, o explicație: legătura care există între aceste grupuri din punctul de vedere al motivelor decorative. Încă o dată, autoarea remarcă marile asemănări dintre ceramica grupurilor Szeremle și Dalj-Bijelo Brdo. Ea observă, pe bună dreptate și în acord cu alte afirmații din literatura de specialitate, că motivistica Szeremle are mult mai multe similitudini cu cea a grupului nordic cu ceramică incrustată din Transdanubia³, decât cu cea a ceramicii grupului sudic. Ceramica grupului Dubovac-Žuto Brdo, la rândul ei, prezintă multe afinități cu cea a grupurilor Szeremle și Dalj-Bijelo Brdo, autoarea observând, însă, că prima are și unele motive tipice doar ei: meandrul și spiralele. În pofida faptului că Jasna Šimić face observații pertinente asupra legăturilor care există între grupurile cu ceramică incrustată de la Dunărea Mijlocie și Inferioară (motive asemănătoare care au o anumită dinamică, scheme ornamentale compatibile) studiul ei este destul de confuz. Ar fi fost mult mai relevant dacă ar fi studiat, pentru fiecare grup ceramic, în parte, motivele decorative și schemele compoziționale. Ar fi fost utilă și observarea relației dintre motivele decorative/ schemele compoziționale și formele ceramice. Măcar în treacăt trebuie spus că, de multe ori, așa-zisele asemănări dintre motivele Dalj-Bijelo Brdo și cele Dubovac-Žuto Brdo se datorează, în fapt, unor atribuiri greșite sau discutabile. Spre exemplu, ceramica de la Dupljaja, considerată inițial a aparține culturii Dubovac-Žuto Brdo, a fost mai recent atribuită grupului Szeremle-Bijelo Brdo. Din păcate hărțile, de altfel toate fără scări grafice, cuprind doar localități cu descoperiri atribuite cultural. Ar fi fost cât se poate de util, chiar și autoarei, un studiu chorlogic al principalelor tipuri ceramice și a motivelor decorative în concordanță cu statisticile întocmite.

³ *Ibidem*, p. 29–30.

Cap. 8 (p. 91–93) își propune studierea relației dintre grupul Dalj-Bijelo Brdo și cultura Vatina din Slavonia de est. Potrivit autoarei, ceramica sud-transdanubiană a apărut în Slavonia și Baranja în Br. A₂, într-o perioadă în care, între Dunăre și Sava, evolua cultura Vatina, aflată într-o fază timpurie. Începutul grupurilor Szeremle și Dalj-Bijelo Brdo este plasat la sfârșitul etapei Br. A₃, ele evoluând până în cursul etapei Br. B₂, fiind urmate de așa-numita Vatina-Belegiš, în fapt o variantă locală a fazei timpurii a culturii Belegiš. În general, autoarea preia din literatură tot felul de afirmații și nu clarifică relația grupurilor cu ceramică incrustată nici cu cultura Vatina, nici cu cultura Belegiš. Ar fi fost de un real folos și o cartarea a siturilor Vatina și Vatina-Belegiš, care, în acest sens, ar fi putut fi expresivă și utilă.

În cap. 9 (p. 94–99) Jasna Šimić încearcă o încadrare cronologică a grupurilor cu ceramică incrustată, întreprindere care-i pare mult îngreunată de lipsa pieselor de bronz din contexte arheologice clare. Drept urmare se sprijină pe analiza tipologică și comparativă a ceramicii. Grupul Dalj-Bijelo Brdo este datat în Br. A₃-B₂. S-a ajuns la această datare pornindu-se de la grupul Szeremle, care are o ceramică foarte asemănătoare și care este mai ușor de încadrat cronologic datorită relațiilor pe care le-a avut cu cultura Vata, mai ușor databilă pe baza unor obiecte din metal, și cu HGK. Autoarea precizează că nu este o dovadă clară că acest grup a încetat să mai existe la începutul lui Br. B₂. Pentru grupul sud-transdanubian cu ceramică incrustată este preluată datarea lui G. Bándi⁴, în Br. A₁-B₁, care s-a bazat pe studierea unor depozite de bronzuri care au fost atribuite acestui grup. În general, autoarea preia din literatură concluzii referitoare la datarea grupurilor culturale aici în discuție, fără a aduce noi argumente. Prin preluarea acestor păreri, se ajunge la o situație care nici măcar nu este discutată, deși este de neacceptat; o bucată de timp, mai precis în Br. A₃-B₁, în Slavonia de est și Baranja, de fapt o zonă destul

de restrânsă, au coexistat grupul sudic cu ceramica transdanubiană, grupul Szeremle, grupul Dalj-Bijelo Brdo, la care mai trebuie adăugată și ceramica de tip Litzen, ceea ce este imposibil, cu atât mai mult cu cât, din cartările autoarei și din textul cărții reiese că ceramica celor trei grupuri apare în aceleași localități, chiar în aceleași situri preistorice. Bănuim că la această situație confuză s-a ajuns, în primul rând, datorită folosirii în paralel a denumirilor de Szeremle și Dalj-Bijelo Brdo care, în fapt, desemnează același grup ceramic, la care s-ar putea adăuga și imperfecțiunile de datare. Prelungirea grupului cu ceramică incrustată sud-transdanubian până în Br. B₁, spre exemplu, este discutabilă.

Cap. 10 (p. 100–103) discută caracterul siturilor din Croația de nord-est. În total au fost identificate 54, dintre care 7 sunt cu siguranță necropole și 29 sunt așezări. Despre restul nu se pot face precizări. Toate așezările sunt situate în câmpie, preferându-se locuri ușor înălțate față de mediul înconjurător, în apropierea Dunării sau Dravei. Forma, dimensiunile, structura internă a așezărilor sunt total necunoscute. Nu se pot face nici precizări pentru tipurile de locuințe care au fost utilizate. Se poate, deci, trage concluzia că nu se știe nimic despre așezări. Nu reiese că ar exista observații stratigrafice care ar putea clarifica relația dintre grupurile culturale cu ceramică incrustată.

Cap. 11 (p. 104–110), dedicat concluziilor, reia unele afirmații făcute deja în cap. 9. De asemenea, autoarea încearcă să explice geneza culturilor cu ceramică incrustată de la Dunărea Inferioară și Mijlocie. Pornind de la raritatea descoperirilor din Baranja, unde au fost identificate doar puține urme de locuire de vreme Vinkovci-Somogyvár, Jasna Šimić consideră că această zonă a fost nelocuită, fapt ce a permis unor populații sudice din Transdanubia să treacă fluviul și să se stabilească aici la începutul etapei Br. A₂, ele continuând să fie atestate în această zonă până în Br. B₁. Potrivit autoarei, grupul Szeremle ar fi apărut cândva în Br. A_{2/3}, fără a fi precizată aria inițială de locuire și a migrației spre S-SE, oprindu-se în Baranja. Aici el și-a modificat ceramica, fapt ce a dus la apariția grupului Dalj-Bijelo Brdo. Acest grup a înaintat,

⁴ G. Bándi, în N. Tasić (ed.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Beograd, 1984, p. 267–282.

mai apoi, pe Dunăre și s-a instalat în Slavonia de est și în Vojvodina, venind în contact cu cultura Vatina. În momentul intrării în Vojvodina, grupul Dalj-Bijelo Brdo era deja format, căci ceramica lui nu mai are elemente Szeremle. Partea estică a grupului Dalj-Bijelo Brdo, la rândul său, a contribuit la nașterea grupului Dubovac-Žuto Brdo și a fazei Vatina-Belegiš, ultima datată în Br. B₂-C₁ și urmată, în Br. D-Ha A de cultura Belegiš. Autoarea consideră că formele ceramice și motivistica grupurilor Szeremle și Dalj-Bijelo Brdo sunt derivate ale unor modele nord-transdanubiene. În esență, cercetătoarea croată susține un punct de vedere mai vechi din literatura maghiară, potrivit căruia culturile cu ceramică incrustată de la Dunărea Mijlocie și Inferioară s-ar fi format prin coborârea treptată pe Dunăre a unor populații care, în timp, și-ar fi transformat ceramica⁵. Punctul de plecare inițial, ni se dă de înțeles, ar fi fost aria nordică a culturii cu ceramică incrustată. Poate ar fi fost necesară o anumită nuanțare în adoptarea fără rezerve a deplasărilor de populații ca explicații pentru apariția unor grupuri culturale.

Datarea grupurilor Szeremle și Dalj-Bijelo Brdo în același interval cronologic este punctul slab al scenariului propus de Jasna Šimić. Ca el să devină credibil, ar trebui ca grupul Szeremle să aibă o datare mai timpurie decât grupul Dalj-Bijelo Brdo. Poate că ar fi fost mai firesc ca toate descoperirile cu ceramică incrustată, cu excepția celor de tip transdanubian să fie atribuite unei singure grupe culturale, Szeremle-Bijelo Brdo, care, desigur, poate avea două faze diferite de evoluție, în prima aria de locuire fiind mai restrânsă. În felul acesta s-ar putea explica și apariția în aceleași situri a materialelor

denumite în această lucrare Szeremle, respectiv Dalj-Bijelo Brdo.

Cap. 12 (p. 111–140) cuprinde un catalog al descoperirilor din Slavonia, Baranja, Vojvodina, Bačka, Srem și Banat. S-a făcut o ordonare pe provincii a siturilor, fiind evitat criteriul atribuirii culturale. Opțiunea este firească, având în vedere că, de multe ori, în același sit apar materiale ceramice a mai multor grupuri culturale cu ceramică incrustată și, în plus, atribuirea lor culturală diferă de la un cercetător la altul. În ciuda faptului că el este inegal, fiind mai bine alcătuit pentru zonele din Croația (pentru Croația există și hărți de detaliu pentru fiecare sit în parte, dar, din nou, fără scări grafice și fără marcarea distinctă a amplasării obiectivelor arheologice), catalogul este destul de util. Lipsesc din el unele situri ale grupului Dalj-Bijelo Brdo din zona Titel, recent publicate într-o lucrare monografică⁶, care a apărut, probabil, într-o fază în care autoarea își încheiase redactarea cărții.

Cap. 13 cuprinde o listă bibliografică destul de amplă, autoarei fiindu-i însă cunoscute doar două lucrări ce se referă la descoperirile contemporane din aval de Porțile de Fier, ceea ce explică unele nesiguranțe când se referă la grupul Gârla Mare. Cap. 14 (p. 150–162) este de fapt rezumatul destul de consistent al lucrării, în limba engleză.

În pofida unor lipsuri semnalate deja, cartea Jasnei Šimić este folositoare pentru că adună într-o singură lucrare informații dispersate în periodice care sunt, uneori, greu accesibile. Nu putem să nu remarcăm, în final, și excelenta prezentare grafică a cărții.

Monica Șandor-Chicideanu

⁵ I. Bóna, *op. cit.*, p. 226–227; G. Bándi, T. Kovács, *op. cit.*, p. 39.

⁶ B. Hänsel, P. Medović (ed.), *Feudvar. Ausgrabungen in einer Mikroregion am Zusammenfluß von Donau und Theiß I–II*, PAS 13–14, Kiel, 1998.